

Η Βυζαντινή-Ρωμαϊκή καλλιτεχνική δημιουργία ως πάθος

[Πολιτισμός](#) / [Αγιογραφία](#) / [Ιεροί Ναοί](#) / [Ρωμηοσύνη](#)

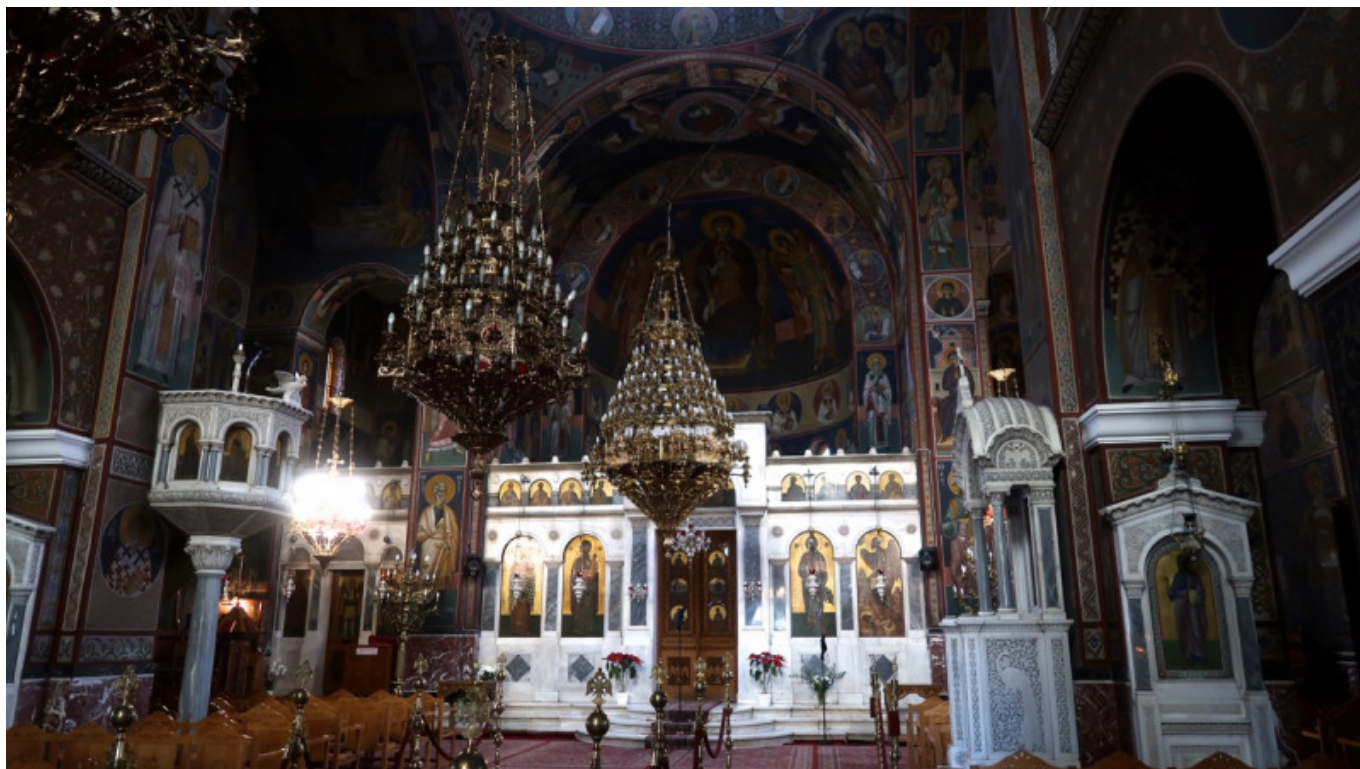
[Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού](#)

Ο Φώτης Κόντογλου αγιογραφεί τον Άγιο Νικόλαο Κάτω Πατησίων

Περί παθών και Παθών

Κάθε φορά που πλησιάζουν οι μέρες των Παθών, ένα πλήθος ερωτημάτων κατακλύζουν το νου και την ψυχή, ζητώντας επίμονα απαντήσεις. Πρόκειται για ερωτήματα θεολογικά, ψυχολογικά, πνευματικά, υπαρξιακά. Άλλα από αυτά είναι συγκινητικά, αλλά συγκλονίζουν το συναίσθημα, αλλά αγγίζουν τον πυρήνα της Ορθόδοξης θεολογίας και άλλα είναι δύσκολα, συχνά πολύ δύσκολα και αρκετές φορές αφόρητα. Ειδικά αυτά τα τελευταία απαιτούν θάρρος, όχι μόνον για να διατυπωθούν αλλά και να απαντηθούν. Πρόκειται για ερωτήματα, των οποίων η βιβλική απάντηση δεν επιδέχεται νοητικούς ακροβατισμούς, πλατειασμούς και υπεκφυγές.

Ένα από αυτά τα...αφόρητα ερωτήματα έχει να κάνει με τη μοίρα του Χριστιανού στον κόσμο. Αλήθει, τι επιφυλάσσει η ζωή σε εκείνον που θα θελήσει συνειδητά και με συνέπεια να ακολουθήσει το δρόμο του Χριστού; Τι ζωή τον περιμένει;

Την απάντηση, χωρίς περιστροφές και παρηγορητικής αναλύσεις, δίνει ο 14ος στίχος της Αρχιερατικής Προσευχής του Κυρίου μας, στο 17 κεφάλαιο του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου:

«Εγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου».

Και για να γίνει ακόμη πιο ξεκάθαρη η μοίρα του Χριστιανού στον κόσμο, έρχεται ο 20ος στίχος του 15 κεφαλαίου του ίδιου Ευαγγελίου

«Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν· οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν».

Όπως βλέπετε, ούτε «ίσως» ούτε «μάλλον». Βέβαιον το μίσος και η δίωξη, βέβαιον και αναπόδραστο. Η σύγκρουση εκείνων που έβαλαν μέτρο και πυξίδα της ζωής τους τον λόγο και το παράδειγμα του Κυρίου εισέρχονται σε διαρκή και επώδυνη σύγκρουση με τον κόσμο. Μία σύγκρουση, η οποία τους έχει σε διαρκή άμυν, με κοσμικά όπλα ανύπαρκτα και με μεθόδους που κάνουν τους ισχυρούς και ευφυείς αυτού του κόσμου να γελούν.

Από τους πρώτους που υπέστησαν τα τραύματα αυτής της άνισης μάχης είναι ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος, ως ευφυής, και στα κοσμικά και στα πνευματικά, κατάλαβε απολύτως τι συμβαίνει:

«Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σὰρκ, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις». (Εφ. 6, 12)

Η σύγκρουση αυτή δεν έχει να κάνει μόνον με διαφωνίες πάνω σε κοσμικά θέματα. Εδώ μιλάμε για ενεργοποίηση σύγκρουσης σε συμπαντικό επίπεδο, σε επίπεδο πνευματικῶν νόμων που διέπουν και το «εδώ» και το «επέκεινα».

Με άλλα λόγια, εκεί που ο κοσμικός άνθρωπος μίλα για ατυχί, για αντιξοότητες, για το πόσο σκληρή και άδικη είναι η ζωή, ο Χριστιανός διακρίνει στην πράξη μία μάχη τῆς φθοράς με τη ζωή, του καλού με το μηδέν, της αιωνιότητας με τον θάνατο.

Η σύγκρουση αυτή είναι καθολική και πολυπρόσωπη. Δεν περιορίζεται από συνθήκες και δεν εμποδίζεται από κοινωνικά ή οικονομικά αναχώματα. Ξέρει να προκαλέσει τραύματα στον κάθε Χριστιανό οδοιπόρο, ανεξαρτήτως των απασχολήσεων, του επαγγέλματος, του επιπέδου και του κοινωνικού του πλαισίου. Σε όλους και παντού η σύγκρουση αυτή αφήνει τις ιδιαίτερες πληγές της, γνωρίζοντας πώς να πληγώσει, πώς να πικράνει και πώς να οδηγήσει την ψυχή σε έναν ιδιαίτερο αλλά το ίδιο σκοτεινό Άδη.

Ο Φώτης Κόντογλου ως παθών

Οι σκέψεις αυτές μου γεννήθηκαν, ξεφυλλίζοντας το υπέροχο λεύκωμα του πατρός Γεωργίου Φ. Αντζουλάτου «**Τέχνης ακρότητα. Ο Φώτης Κόντογλου αγιογραφεί τον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου Κάτω Πατησίων (Αθήνα 2017)**», όπου περιγράφεται όλη η διαδικασία αγιογράφησης του εν λόγω Ναού, από τον γλυκύτατο στον λόγο και τον χρωστήρα Φώτη Κόντογλου. Οι αναφορές είναι εκτενείς και λεπτομερείς, αυτό όμως που ιδιαίτερα συγκινεί είναι οι δυσχέρειες, σωματικές και ψυχικές, που επεφύλαξε η αγιογράφηση αυτή στον μεγάλο Ρωμιο καλλιτέχνη, στην τελευταία περίοδο της ζωής του. Να θυμίσω απλά πώς το ασθενοφόρο τον πήρε από το αγιογραφικό εργοτάξιο του Ιερού, στις 13 Ιουλίου 1965, για να τον μεταφέρει στην κλινική, από την οποία δεν βγήκε ποτέ ξανά ζωντανός.

«Εργαζόμαστε κάποιο μεσημέρι στη σκαλωσιά του Αϊ-Νικόλ, όταν μου είπε πως η πληγή του από την εγχείρηση, δεν είχε ακόμη κλείσει. Τον έβαλα να σηκώσει τα ρούχα του και διαπίστωσα πως η τομή της εγχείρησης πυορροούσε. Πήγαμε αμέσως σπίτι του. Ειδοποίησα το φίλο του Αλέκο Παπαδημητρίου τον εκδότη, αυτός τον γιατρό του και την άλλη μέρα ο κυρ Φώτης βρέθηκε πάλι στο νοσοκομείο... Έμελλε να μην τον ξαναδώ ζωντανόν». Έτσι περιγράφει τις τελευταίες του στιγμές ο συνεργάτης του, Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος.

Η μάχη όμως με την οδύνη και τις αντιξοότητες είχε ήδη εκδηλωθεί σε όλη τη διάρκεια του μεγαλειώδους αυτού πνευματικού και καλλιτεχνικού έργου, που καθιστά τον Ιερό αυτόν Ναό, μνημείο του νεότερου Ελληνικού πολιτισμού. Ο Φώτης Κόντογλου, συνειδητός Ορθόδοξος Χριστιανός οδοιπόρος, στο απόγειο της καλλιτεχνικής του ωριμότητας, επωμίστηκε έργο δύσκολο, το οποίο έκανε δυσκολότερο το προχωρημένο της ηλικίας του.

[page_end]

Συγκινεί βαθύτατα η περιγραφή από τον ίδιο, του καλλιτεχνικού και σωματικού μόχθου, κατά την αγιογράφιση του ναού, ιδιαίτερα μάλιστα του τρούλου. Γράφει:

«Ο παντοκράτωρ είναι το πιο υπερφυσές, αποκαλυπτικό και αιώνιο έργο της λειτουργικής τέχνης...είναι η μεγαλύτερη μορφή από όλες τις άλλες, κι από τον χαρακτήρα του παίρνουνε όλες οι άλλες τον χαρακτήρα τους... Είναι η πιο αυστηρή μορφή της εικονογραφίας, και η έκφρασή του είναι πολυσύνθετη και δύσκολος ζωγραφιστή, επειδή φανερώνει μαζί αυστηρότητα και πραότητα, μεγαλοπρέπεια και προσήνει, επιτίμηση και έλεος, και πως είναι μαζί Θεός και άνθρωπος...

Ένας από τους μεγαλύτερους Παντοκράτορας που έχω ζωγραφίσει, μαζί με τους τεχνίτες που δουλεύουνε μαζί μου, είναι ο Παντοκράτορας της Εκκλησίας του Αγίου Νικολάου κάτω Πατησίων...

Η σκαλωσιά είχε πολλά πατώματα, και το καθένα βρισκόταν στη βάση κάθε ζώνης από τις τρεις που ζωγραφίζονται κάτω στον Παντοκράτορα. Στο πιο απάνω πάτωμα που βρισκόταν έως δυόμισι μέτρα χαμηλότερα από το πιο ψηλότερο μέρος του τρούλου, κάναμε ένα πατάρι, ψηλό ως ένα μέτρο, για να μπορούμε να δουλεύουμε στον Παντοκράτορα. Όποιος θέλει να πάρει μία ιδέα, ας φαντασθεί μία μεγάλη στρογγυλή καμάρι με διάμετρο 8m, κι από πάνω μία σκεπή σαν τη σκεπή του φούρνου, που να κατεβαίνει και να χάνεται κάτω από το πάτωμα. Φως της ημέρας έχει εκεί απάνω μονάχα οπότε είναι καλή μέρα, και τούτο λιγοστό. Για τούτο δουλεύαμε με λάμπες...

Αφού τα καλοσχεδιάσαμε όλα, αρχίσαμε να τα γεμίζουμε με χρώματα. Οκάδες χρώμα! Σε αυτή τη δουλειά δούλευα με όλοι μαζί, άλλος εδώ κι άλλος εκεί. Αφού τον σκεπάσαμε με χρώμα, δηλαδή με τους προπηλακισμούς, όπως λέμε στη γλώσσα της τέχνης μας τα πρώτα σκέτα χρώματα, αρχίσαμε να ζωγραφίζουμε το κάθε μέρος. Για να γράψω, να πούμε, τις πτυχές του μανδύα, περπατούσα, με τη βούρτσα στο χέρι, από τη μian άκρη του παταριού στην άλλη, με το πρόσωπο γυρισμένο κατά πάνω. Οι βούρτσες στραγγίζανε το περισσότερο χρώμα, που έπεφτε στο πατάρι και απέξω, στο πάτωμα. Αφήνω πόση μπογιά έσταζε στα πρόσωπά μας, που τα μισοκλείναμε. Οι φούχτες των χεριών μας ήταν βουτηγμένες στο χρώμα, γιατί το χρώμα δεν πηγαίνει απάνω. Από όσο έχει η βούρτσα, το περισσότερο τρέχει προς τα κάτω. Αφήνω το πιάσιμο του λαιμού, βδομάδες ολόκληρες να κοιτάζεις καταπάνω, σαν κατάδικος. Κι όμως, με αυτόν τον αγώνα το πνεύμα τεντώνεται, παλεύει με τις δυσκολίες, κι επιτυχαίνει πράγματα που δεν γίνονται σαν δουλεύει κανένας με ξεκούραση. Η θρησκεία θέλει σε όλα άσκηση».

Ο μόχθος αυτός δεν πήγε χαμένος. Κατά κοινή ομολογία πρόκειται για έναν από τους σημαντικότερους Παντοκράτωρες στην Ελληνική επικράτεια και όχι μόνον, ένα θαυμαστό μίγμα προσήλωσης στην παράδοση και κορυφαίας προσωπικής καλλιτεχνικής κατάκτησης.

Κι αν όλα αυτά μπορούν να ενταχθούν στη μάχη του καλλιτέχνη με την σκληρή ύλη, μάχη την οποία αν θέλουμε μπορούμε θεολογικά να εντάξουμε στην Παλαιοδιαθηκική ρύση

«εν ιδρωτι του προσωπου σου φαγη τον αρτον σου» (Γεν. 3,19),

το τέλος του βίου τού μεγάλου αγιογράφου και λογοτέχνη τού επεφύλαξε και ψυχικές πληγές, προερχόμενες από πειρασμούς καθαρά πνευματικούς, με όργανα γνωστούς κύκλους που αντιμάχονταν την Βυζαντινή αγιογραφία, αλλά και το δικό του έργο προσωπικά. Οι κύκλοι αυτοί επέτυχαν, ως ένα σημείο, τον σκοπό τους, επηρεάζοντας τον προϊστάμενο του ναού, ο οποίος είχε όντως υποστηρίξει και συμπαρασταθεί στον Κόντογλου. Έμελλε όμως, προς το τέλος της ζωής του, να γευτεί εχθρότητα και υποτίμηση, με τη μορφή καθυστερήσεως πληρωμών αλλά και σχολίων αδίκων, σχετικά με την αγιογραφία του Ναού. Παράπονο, πικρία, ένταση και ψυχική φόρτιση ήταν τα τραύματα της ψυχής ενός καταξιωμένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό καλλιτέχνη, ο οποίος γεύτηκε, όπως τόσοι άλλοι, την Ελληνική μισαλλοδοξία, ημιμάθεια και ενίοτε πανουργία. Λίγα αποσπάσματα από μία επιστολή προς τον προϊστάμενο του Ναού είναι ενδεικτικά:

«Ο Θεός με κατεδίκασε, παρότι όλοι με ρωτούν για ζητήματα αφορώντα την τέχνη μου, την οποίαν εκ πόθου και όχι ως επάγγελμα υπηρετώ, να δίδω διαρκώς και ισοβίως εξηγήσεις εις καχύποπτους, περί χρωμάτων, περί ποιότητας υλικών κλπ, καθ'όν χρόνον αμαθείς αγιογράφοι και παραδολόγοι, λαβόντες παρ' ημίν πασάλειμμα τέχνης, καλούνται να διακοσμήσουν εκκλησίας, και δεν τους ενοχλεί κανείς, μήτε αμφισβητεί την ειλικρίνεια και την πίστη των. Και καλά κάνουν να πασαλείβουν τους τοίχους γρήγορα-γρήγορα, και να πληρώνονται αμέσως, αντιγράφοντες οικτρώς τα ιδικά μας έργα με λαδομπογιές που με αυτές βάφουν τις βάρκες και με σπατουλαρίσματα.

Ετελείωσα την απολογία μου και ταύτην την φοράν. Αν ήξευραν ότι απολογούμαι περί τεχνικών ζητημάτων, τώρα στα γεράματα, οι ανά την Ελλάδα και αλλαχού φιλότεχνοι και τεχνίται, θα ηγανάκτουν! Εμ τι έκανα, π. Δ. εις όλη την ζωήν μου; Έπαιζα τάβλι ή χασομερούσα; Και άλλην φοράν σας εξέφρασα το παράπονό μου ότι δεν σέβεστε ένα διακεκριμένον τεχνίτην. Και τώρα του προσάπτεται και ότι δεν μεταχειρίζεται και καλά υλικά! Βαρεία κατηγορία, την οποίαν αποκρούω με όλην την δύναμη της ψυχής μου. Και άλλοτε σας είπα ότι τα λεπτά τα περιφρονώ και θα αποθάνω πένης, αλλά εσείς, το γουδί το γουδοχέρι. Δυσπιστία και μεμψιμοιρία.

Τώρα που τελειώσαμε την ζώνη των συνθέσεων παρένθεση των δύσκολων και απαιτούσαν πολύχρονων δια να γίνη εργασία άριστη και πρωτότυπος παρένθεση και θα κατέβω με ιστούς ιεραρχίας, τώρα δεν μας δίδεται χρήματα διότι, λέγει, έφταιξε η πλατυτέρα. Πώς να μην θλίβομαι ενδιαφ την την αναρμοστον τακτική ν. Δεν είμεθα ούτε έπεται ούτε άμοιρη μεγάλης εκτιμήσεως.

Σημειώσετε ότι, καθ' ον χρόνον δεν εργάζομαι εις την σκαλωσιάν, εργάζομαι νυχθημερόν, ή εκτελών σχέδια, κατόπιν μελέτης και έρευνας παλαιών έργων, ή γράφων υπέρ της Ορθοδοξίας ατελείωτα άρθρα και επιστολάς, υπεραμυνόμενος των ιδεών τας οποίας συμμερίζεστε και σεις. Πώς γίνονται αυτά, ώστε οι πάντες, ν' απορούν πώς τα προφταίνω; Και ταύτα κατόπιν 1 έτους δεινοπαθήσεις, με σπασμένο το πόδι και με σύζυγο αναστάσαν εκ νεκρών και πάσχουσαν βαρέως! Μόνον ο Θεός ξέρει τι κάμνομεν. Αλλά, επαναλαμβάνω, εκουσίως τα δέχομαι. Δεν αγανακτώ κατά του Θεού, αλλά κατά των ανθρώπων, οι οποίοι δεν έχουν συνέπεια ούτε εις τους λόγους, ούτε εις τας πράξεις των...

Μετ' ολίγας ημέρας φαίνεται ότι θα εισαχθεί εις νοσοκομείον, διά να μου αφαιρέσουν μιαν πέτραν από την κύστη μου. Το μαρτύριον της συχνουρίας (α κατεβαίνω από την σκαλωσιά στο υπόγειον συχνά πυκνά και εν τούτοις να εργάζομαι και να ακούω και τα σχολιάτικα) μόνον ο Κύριος τα γνωρίζει...

Εν τέλει ζητώ την συγχώρησιν και την ευχή σας, και εύχομαι και εγώ, ως θεραπεύων την τέχνη της απεικόνισης των αγίων προσώπων, όπως συνεχίσετε το έργο της αγιογραφήσεως του ναού Αγίου Νικολάου με την ιδίαν ζέσιν, προς δόξαν Του Κυρίου.

Μετά σεβασμού και αγάπης: Φώτιος.»

Σκέφτομαι πώς το μυστήριο της Ενανθρωπήσεως δεν αφορά μόνον το Ποτήριο της Θείας Κοινωνίας. Ο Θεός Πόνος, σαν να απλώνεται και να αγγίζει τις καρδιές όλων εκείνων που έκαναν τα βήματα Του, οδηγό και πυξίδα τους. Μαζί όμως με αυτόν τον Θείο Πόνο, διαμοιράζεται και μία άρρητη Θεία Παρηγοριά που παίρνει τη μορφή ενός Σταυρού, μέσου μαρτυρίου μαζί και ελπίδας, που με τρόπο θαυμαστό, εκεί, στο έσχατο σημείο της κατασχύνης, πού, προς χαράν του κόσμου, φτάνουν συχνά εξαντλημένοι οι οδοιπόροι του πνεύματος και του κάλλους, σκορπά την ευωδία της παρηγοριάς και της ακράδαντης αναστάσιμης Ελπίδας.

Αιωνία η μνήμη όσον συσταυρώθηκαν και συναναστήθηκαν με τον επερχόμενο Νυμφίο._

<https://bit.ly/39JX4iQ>